

उद्यानका विभिन्न भलकहरू

धिताचौर वनस्पति उद्यान तथा कार्यालय परिसरमा रहेका वनस्पतिहरूको बारेमा जानकारी

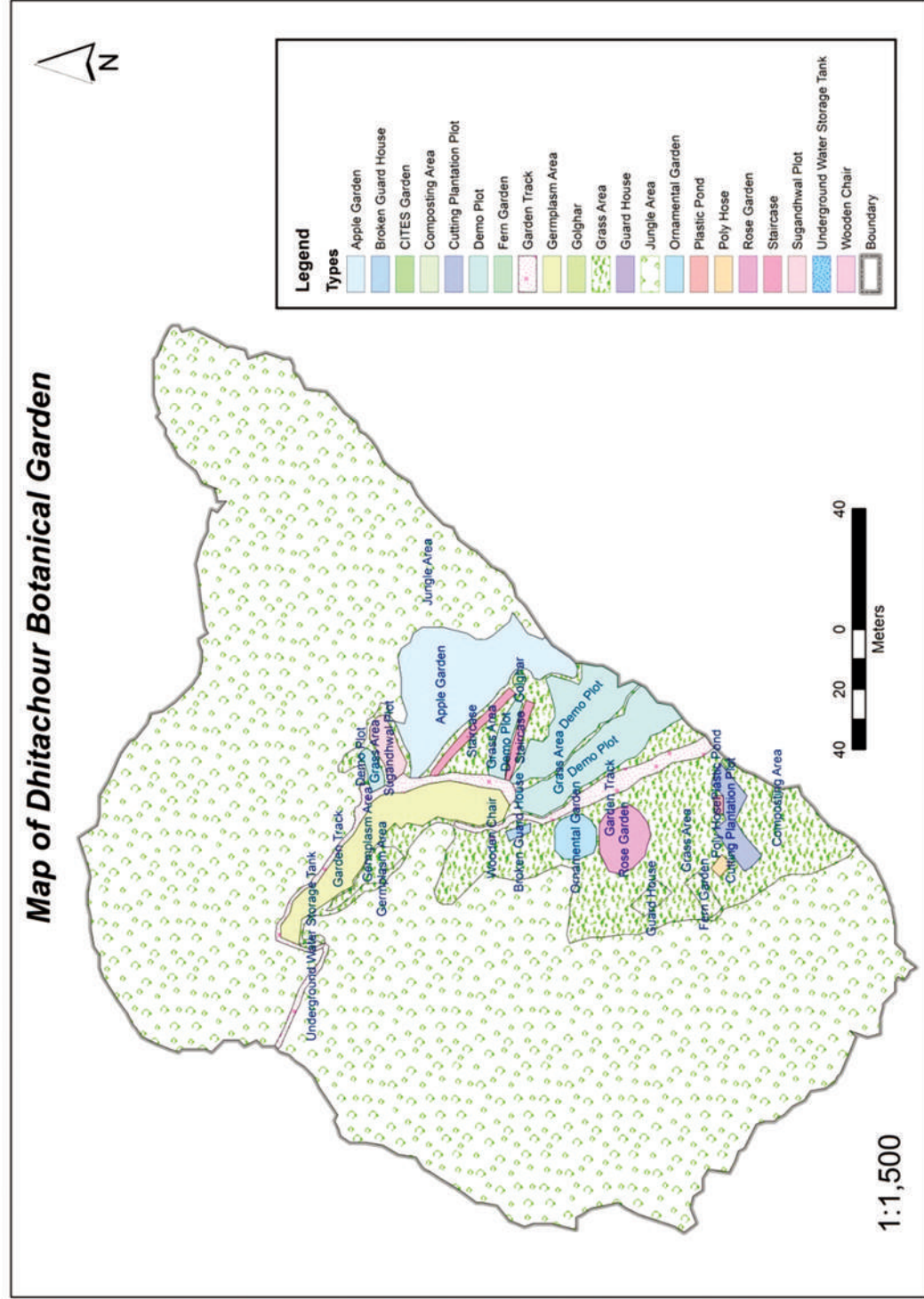
नेपाल सरकार
वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय
वनस्पति विभाग
जिल्ला वनस्पति कार्यालय, जुम्ला
२०७२/०७३

उद्यान भित्रका विभिन्न सिजनका फूलहरु

उद्यानको नक्शा

धिताचौर वनस्पति उद्यान तथा कार्यालय परिसरम
रहेका वनस्पतिहरुको बारेमा जानकारी

नेपाल सरकार
वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय
वनस्पति विभाग
जिल्ला वनस्पति कार्यालय, जुम्ला

प्रकाशन : धिताचौर वनस्पति उद्यान तथा कार्यालय परिसरमा
रहेका वनस्पतिहरूको बारेमा जानकारी

प्रकाशक : नेपाल सरकार
वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय
वनस्पति विभाग
जिल्ला वनस्पति कार्यालय, जुम्ला

प्रकाशन : ५०० प्रति

सर्वाधिकार : प्रकाशकमा सुरक्षित

प्राक्कथन

कर्णाली अञ्चलको जडिबुटीको भण्डार मानिने जुम्ला जिल्लामा अवस्थित यस जिल्ला वनस्पति कार्यालयले भण्डै पन्ध्र वर्ष देखि जडिबुटी तथा अन्य महत्वपूर्ण वनस्पतिहरूको क्षेत्रमा उल्लेखनीय कार्यहरू (सर्वेक्षण, संरक्षण र यिनीहरूको दिगो व्यवस्थापन) गर्दै आएको कुरा सबैलाई विदितै छ। यसै क्रममा यस कार्यालयमा पाल्नु हुने आगन्तुक महानुभावहरूले धिताचौर वनस्पति उद्यान तथा कार्यालय परिसरमा रहेका वनस्पतिहरूका बारेमा चासो लिएर अवलोकन गर्नुभएको पाईएको छ। यस कुरालाई ध्यानमा राखेर यस क्षेत्रका वनस्पतिहरूको प्रचारप्रसारमा टेवा पुऱ्याउने उद्देश्यले यस पुस्तकको प्रकाशन गरेका छौं। यस पुस्तकमा धिताचौर वनस्पति उद्यानमा रहेका वनस्पतिहरूको सामान्य जानकारी समेटी तयार पारिएको छ।

यस पुस्तिकाको प्रकाशनमा प्रेरणा एवं हौसला दिनुहुने वनस्पति विभागका श्रीमान् महानिर्देशक राजदेव प्रसाद यादव ज्यू तथा श्रीमान् उप-महानिर्देशक सुषमा उपाध्याय तथा संजीव कुमार राई ज्यू प्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु। त्यसै गरी यो पुस्तिका तयार गर्न प्रत्यक्ष एवं अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग गर्नुहुने जिल्ला वनस्पति कार्यालय जुम्लाका सम्पूर्ण कर्मचारीहरू प्रति आभार प्रकट गर्न चाहन्छु। त्यस्तै यस पुस्तिका प्रकाशनमा सहयोग गर्नुहुने गोमा क्रिएशन, बागबजारलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु।

अन्तमा जडिबुटी तथा वनस्पति जगत् संग चासो राख्ने सम्पूर्ण पाठकवर्गहरूले यस पुस्तिकाबाट लाभ हाँसिल गर्नु हुनेछ, भन्ने आशा व्यक्त गर्दछु।

मदन कुमार खड्का
कार्यालय प्रमुख
जिल्ला वनस्पति कार्यालय, जुम्ला

बिषयसूची

सि. नं.	विषय	पेज नं.
(१)	जिल्ला वनस्पति कार्यालय जुम्लाको परिचय	१
(२)	जिल्ला वनस्पति कार्यालय, जुम्लामा भएका वनस्पतिहरू	३
(३)	मेन्था	४
(४)	सुगन्धवाल	४
(५)	पाँचऔले	५
(६)	पाषाणभेद	५
(७)	निनाइजडी	६
(८)	वोभो	६
(९)	भ्याकुर	७
(१०)	पदमचाल	७
(११)	लघुपत्र	८
(१२)	पुदिना	८
(१३)	जटामसी	९
(१४)	अतिस	९
(१५)	ठूलो औषधी	१०
(१६)	अभिजाले	१०
(१७)	पाइरेथ्रम	१०
(१८)	बिरालगानो	११
(१९)	बिष	११
(२०)	विषमा	१२
(२१)	चिराईतो	१२
(२२)	बायोजडी	१३
(२३)	कुरीलो	१३
(२४)	जिम्बु	१४
(२५)	म्याकुरो	१४
(२६)	वन पिडालु	१४
(२७)	कुटकी	१५
(२८)	सतुवा	१५
(२९)	अकरकांडा	१६
(३०)	केशर	१६
(३१)	गनाईनो	१७
(३२)	महारगी	१७
(३३)	जगली सयपत्री	१७
(३४)	डालेचुक	१८
(३५)	धित्ताचौर वनस्पति उद्यान भित्रका संरचना तथा सो क्षेत्रको नक्सा	१९

जिल्ला वनस्पति कार्यालय जुम्लाको परिचय

परिचय

- वि.स. २०५६ सालमा स्थापना
- १६ जनाको दरबन्दी
- धिताचौर वनस्पति उद्यानमा ६ जना नियमित कामदारहरु रहेका छन्
- यस कार्यालयको मुख्य कार्यक्षेत्र धिताचौर वनस्पति उद्यान हो ।
- विभिन्न सामुदायिक वन तथा जडिबुटी कृषक समूहहरु, पुष्प कृषक समूहहरु र जैविक विविधताले महत्वपूर्ण क्षेत्रहरु पनि यसको कार्यक्षेत्र भित्र पर्न आउछन् ।

उद्देश्य :

- जिल्लाको समग्र वानस्पतिक श्रोतको वैज्ञानिक अध्ययन, पहिचान, संकलन तथा खेती विस्तार गरी तिनीहरुको सदुपयोग सम्बन्धी सूचना तथा प्रविधि जनस्तरसम्म पुर्याउने

कार्यालयका मुख्य मुख्य कामहरु :

- वनस्पति उद्यान धिताचौर लाई जैविक विविधता संरक्षण स्थल तथा धार्मिक, अनुसन्धान र मनोरञ्जन स्थलको रुपमा स्थापित गराउने ।
- व्यवसायिक रुपले महत्वपूर्ण जडीबुटीहरुको खेती प्रविधि विकास गर्नुको साथै प्रविधि विकास भइसकेका जडीबुटीहरुको व्यवसायिक उत्पादन गरी सामुदायिक वन तथा निजी क्षेत्रलाई आवश्यक प्रविधि उपलब्ध गराउने ।
- वनस्पतिहरुको संकलन, संरक्षण तथा अभिलेख राख्ने ।

जिल्ला वनस्पति कार्यालय जुम्लाका कार्यक्रम र आयोजनाहरु

- वनस्पति संरक्षण तथा उद्यान विकास कार्यक्रम
- वनस्पति सदुपयोग तथा बजारीकरण कार्यक्रम
- वनस्पति अध्ययन तथा अनुसन्धान कार्यक्रम
- जडिबुटी विकास कार्यक्रम

वनस्पति संरक्षण तथा उद्यान विकास कार्यक्रम

- जैविक विविधता संरक्षण गरी वातावरणीय सुधार तथा पर्यटन विकासमा सघाउ पुर्याउने ।
- उद्यानलाई रमणीय स्थलको रुपमा विकास गर्ने ।
- उद्यान सम्बन्धी सेवा उपलब्ध गराउने ।
- शैक्षिक कार्यक्रममा सहयोग पुर्याउने ।

वनस्पति सदुपयोग तथा बजारीकरण कार्यक्रम

- जडीबुटीहरुको उपयोग, व्यापार तथा उपलब्धता सम्बन्धी तथ्यांक संकलन गर्ने ।

- जडीबुटीको खेती प्रविधि विकास गर्ने ।
- जडीबुटीको वंशाणु श्रोत संरक्षण गर्ने ।
- जडीबुटी संरक्षण तथा उपयोगबारे जनचेतना अभिवृद्धि गरी खेती सम्बन्धी सीप विकास गराउने ।

वनस्पति अध्ययन तथा अनुसन्धान कार्यक्रम

- वानस्पतिक श्रोतको वैज्ञानिक अध्ययन गर्ने ।
- वानस्पतिक श्रोतको वैज्ञानिक संकलन तथा पहिचान गर्ने ।
- वनस्पतिहरूमा भएको जैविक तथा रासायनिक विविधताको अध्ययन अनुसन्धान गर्ने ।
- जैविक विविधता संरक्षण गरी दिगो विकासमा योगदान दिने ।

जडिबुटी विकास कार्यक्रम

- विपन्न वर्गमा उनीहरूको सहभागितामा जडिबुटी नर्सरी निर्माण गर्ने ।
- जडिबुटी खेती सम्बन्धि तालिम तथा क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।
- जडिबुटी विरुवा उत्पादन गरी वितरण गर्ने ।

यस विभागका मुख्य समस्याहरू

- वनस्पति विधेयक नभएको ।
- विभिन्न विधामा कार्यरत प्राविधिक कर्मचारीहरूको वृत्ति विकास समयानुकूल ढंगले हुन नसकेको ।
- धेरै पुराना उपकरणहरू रहेको ।
- कर्मचारीहरूलाई तालिमको समुचित व्यवस्था हुन नसकेको ।
- रिक्त दरवन्दीहरू पूर्ति नभएको ।
- दरवन्दी अपुग भएको ।

१. जुम्ला जिल्लामा खेति गर्न सकिने संभाव्य जडिबुटीहरू

अतिस, सुगन्धवाल, पदमचाल, केशर, घोडेमच्चो, रामतुल्सी, पाषणवेद, मेन्था, कुरिलो, बोभो, बिष, निनाईजडी, गनाईनो

२. संरक्षणको सूचीमा राखिनुपर्ने जडिबुटीहरू

जटामसी, पाँचऔँले, सतुवा, कुटकी, वनलसुन, लघुपत्र, भ्याकुर

३. व्यवसायिक रूपमै हाल वनस्पति कार्यालयको पहलमा खेति गरिएका जडिबुटीहरू

अतिस, सुगन्धवाल अकरकाँडा

४. दुर्लभ लोपोन्मुख जडिबुटीहरू

जटामसी, पाँचऔँले, सतुवा, कुटकी, वनलसुन

जिल्ला वनस्पति कार्यालय, जुम्लामा भएका वनस्पतिहरू

S.N.	Scientific Name	Family	नेपाली नाम
1.	<i>Aconitum spicatum</i>	Ranunculaceae	विष
2.	<i>Acorus calamus</i>	Araceae	बोक्री
3.	<i>Allium humile</i>	Liliaceae	जिम्मु
4.	<i>Anacyclus pyrethrum</i>	Asteraceae	अकरकाडा
5.	<i>Anethum graveolens</i>	Apiaceae	सुपु
6.	<i>Arnebia benthamii</i>	Boraginaceae	महारंग
7.	<i>Asparagus racemosus</i>	Asparagaceae	कुरिलो
8.	<i>Astilbe rivularis</i>	Saxifragaceae	दुलो ओखती
9.	<i>*Atropa beladonna</i>	Solanaceae	बेलाडोना
10.	<i>Bergenia ciliata</i>	Saxifragaceae	पाषाणवेद
11.	<i>Bistorta milletii</i>	Polygonaceae	म्याकुरी
12.	<i>*Crocus sativus</i>	Iridaceae	केशर
13.	<i>Datura stramonium</i>	Solanaceae	धतुरो
14.	<i>Delphinium himalayai</i>	Ranunculaceae	अलिस
15.	<i>*Digitalis purpurea</i>	Scrophulariaceae	डिजीटलीस
16.	<i>Dioscorea deltoidea</i>	Dioscoreaceae	भ्याकुर
17.	<i>Hippophae salicifolia</i>	Elaegnaceae	डालेचुक
18.	<i>Iris decora</i>	Iridaceae	निनाइजडी
19.	<i>Jurinea dolomiae</i>	Asteraceae	धुपजडी
20.	<i>Lilium nepalense</i>	Liliaceae	वन पिडालु
21.	<i>*Mentha piperata</i>	Labiatae	पिपरमिन्ट
22.	<i>*M. spicata</i>	Labiatae	मेन्टा
23.	<i>Nardostachys grandiflora</i>	Valerianaceae	जटामसी
24.	<i>Neopicrohiza scrophulariiflora</i>	Scrophulariaceae	कटुकी
25.	<i>Persicaria capitata</i>	Polygonaceae	रत्नाउलो
26.	<i>Pleurospermum dentatum</i>	Apiaceae	गन्गाइनो
27.	<i>Podophyllum hexandrum</i>	Berberidaceae	लघुपत्र
28.	<i>Polygonatum cirrhifolium</i>	Convallariaceae	खिरौले
29.	<i>Prinsepia utilis</i>	Rosaceae	ढटेलो
30.	<i>Rheum australe</i>	Polygonaceae	पदमचाल
31.	<i>R. webbianum</i>	Polygonaceae	आक्वा
32.	<i>Selinum tenuifolium</i>	Apiaceae	भुत्केश
33.	<i>Stephania glandulifera</i>	Menispermaceae	गुदरगानो
34.	<i>Tanacetum cinerarifolium</i>	Asteraceae	पाइरथम
35.	<i>T. dolichophyllum</i>	Asteraceae	बायोजडी
36.	<i>Tagetes patula</i>	Asteraceae	जंगली सयपत्री
37.	<i>Thymus linearis</i>	Labiatae	घोडेमर्चा
38.	<i>Trillidium govanianum</i>	Liliaceae	नक्कली सत्वा
39.	<i>Valeriana jatamansi</i>	Valerianaceae	सुगन्धबाल

Orchids

1.	<i>Cypripedium cordigerum</i>	Orchidaceae	-
2.	<i>Dactylorhiza hatagirea</i>	Orchidaceae	पांच औले
3.	<i>Habenaria pectinata</i>	Orchidaceae	कालादाना
4.	<i>H. commelinifolia</i>	Orchidaceae	-
5.	<i>H. intermedia</i>	Orchidaceae	-
6.	<i>Herminium sp.</i>	Orchidaceae	-
7.	<i>Chusua pauciflora</i>	Orchidaceae	-
8.	<i>Spiranthes sinensis</i>	Orchidaceae	-

Ornamental Plants

1.	<i>*Calendula sp.</i>	Asteraceae	असर्फी
2.	<i>Caltha palustris</i>	Ranunculaceae	-
3.	<i>*Chrysanthemum indicum</i>	Asteraceae	गोदावरी
4.	<i>Cosmos bipinnatus</i>	Asteraceae	झ्याजी
5.	<i>*Dahlia sp.</i>	Asteraceae	लाहुरे
6.	<i>*Dianthus sp.</i>	Carryophyllaceae	-
7.	<i>Fragaria sp.</i>	Rosaceae	भुइकाफल
8.	<i>Geranium wallichianum</i>	Geraniaceae	-
9.	<i>*Gladiolus sp.</i>	Iridaceae	आर्किडोला
10.	<i>*Helianthus annuus</i>	Astraceae	सूर्यमुखी
11.	<i>*Hemerocallis fulva</i>	Liliaceae	दिनशोभा
12.	<i>Jasminum humile</i>	Oleaceae	जाई
13.	<i>Jasminum mesneyi</i>	Oleaceae	लहरेजाई
14.	<i>Meconopsis horridula</i>	Papaveraceae	-
15.	<i>M. paniculata</i>	Papaveraceae	-
16.	<i>*Narcissus pecticus</i>	Amaryllidaceae	गुनकेशरी
17.	<i>Paeonia emodi</i>	Paconiaceae	चांदनी
18.	<i>Potentilla argyrophylla</i>	Rosaceae	बज्रदन्ती
19.	<i>Primula denticulata</i>	Primulaceae	-
20.	<i>Primula sp.</i>	Primulaceae	-
21.	<i>*Rivea ornata</i>	Covolvulaceae	रोबीनिया
22.	<i>*Rosa alba</i>	Rosaceae	गुलाब
23.	<i>R. brunonii</i>	Rosaceae	गुलाब
24.	<i>Rubus foliolosus</i>	Rosaceae	कालो ऐसेलु
25.	<i>Stellera chamaejasme</i>	Thymelaeaceae	जोगीफूल
26.	<i>Taraxacum eriopodum</i>	Asteraceae	टुकफूल
27.	<i>*Tulipa sp.</i>	Liliaceae	टुलिप
28.	<i>Verbascum thapsus</i>	Scrophulariaceae	गुनपुछ
29.	<i>*Viola sp.</i>	Violaceae	प्यान्जी

Other Tree and Shrub Species

1.	<i>Abies spectabilis</i>	Pinaceae	गोब्रेसल्ला / तालिसपत्र
2.	<i>Acer caesium</i>	Aceraceae	फिरफिरे
3.	<i>Arisaema costatum</i>	Araceae	बाको
4.	<i>A. griffithii</i>	Araceae	-
5.	<i>A. propinquum</i>	Araceae	-
6.	<i>Artemisia sp.</i>	Asteraceae	तिनेपाती
7.	<i>Berberis aristata</i>	Berberidaceae	चुनो
8.	<i>Berberis sp.</i>	Berberidaceae	चुनो
9.	<i>Betula utilis</i>	Betulaceae	भोजपत्र
10.	<i>Cedrus deodara</i>	Pinaceae	देवदार
11.	<i>Clematis connata</i>	Ranunculaceae	जुंगेलहरा
12.	<i>Coriaria nepalensis</i>	Coriariaceae	मछाइनो
13.	<i>Cotoneaster frigidus</i>	Rosaceae	रैस
14.	<i>Cupressus torulosa</i>	Cupressaceae	धुपी
15.	<i>Cycas revoluta</i>	Cycadaceae	जोकर
16.	<i>Juglans regia</i>	Juglandaceae	ओखर
17.	<i>Juniperus horizontalis</i>	Cupressaceae	लहरेधुपी
18.	<i>J. indica</i>	Cupressaceae	धुपी
19.	<i>J. recurva</i>	Cupressaceae	धुपी
20.	<i>Picea smithiana</i>	Pinaceae	फुलेसल्ला
21.	<i>Pinus wallichiana</i>	Pinaceae	खोटेसल्ला
22.	<i>Quercus floribunda</i>	Fagaceae	ठिन्के
23.	<i>Q. semecarpifolia</i>	Fagaceae	खसुं
24.	<i>Rhododendron arboreum</i>	Ericaceae	लालीगुरास
25.	<i>R. anthopogon</i>	Ericaceae	सुनपाती
26.	<i>Taxus wallichiana</i>	Taxaceae	लौठसल्ला
27.	<i>Thuja orientalis</i>	Cupressaceae	धुपी

मेन्था

वैज्ञानिक नाम : *Mentha Piperata* Linn.

वानस्पतिक परिवार : Labiateae

नेपाली नाम : मेन्था

अंग्रेजी नाम : Peppermint

फूल फुल्ने समय : साउन-भदौ

उपयोगी भाग : कलिलो मुन्टा सहितको पात

प्रमुख रसायन : Menthhol

प्राकृतिक वासस्थान : २०००-३००० मी. सम्मको उचाईमा चिस्यान भएको ठाउँमा पाइन्छ ।

बजार : प्रति के.जी. रु.१.२५, तेल प्रति के.जी. रु.७०००-९०००

उपयोगिता : यसको तेल, चुइङ्गम, मिठाइ, जाम आदिमा सुगन्धको लागी प्रयोग गरिन्छ । मलम, दन्तमञ्जन, खोकीको सिरप, ट्याबलेट, मुख कुल्ला गर्ने औषधिहरू आदि बनाउन पनि प्रयोग गरिन्छ । पेट दुखेको, वायुशामन गर्ने, ज्वरो, उल्टी आदिमा पनि प्रयोग गरिन्छ साथै तेललाई पेय पदार्थहरूमा तमाखु, चुरोट, पान मसलामा र सौन्दर्य प्रशाधनका सामग्रीहरूमा प्रयोग गरिन्छ ।

सुगन्धवाल

वैज्ञानिक नाम : *Valeriana jatamansii* Jones

वानस्पतिक परिवार : Valerianaceae

नेपाली नाम : नक्कली जटामसी, समायो, सुगन्धवाल

अंग्रेजी नाम : Valerian

फूल फुल्ने तथा फल लाग्ने समय : फूल फाल्गुण

देखि बैशाख सम्म फुल्छ । फल भदौ-असौज सम्म लाग्छ ।

प्राकृतिक वासस्थान : यो प्राकृतिक अवस्थामा १५००-३३०० मिटर सम्मको उचाईमा पूर्व, मध्य र पश्चिम नेपालमा पाईन्छ । जुम्ला जिल्लामा चन्दननाथ, तलिउम, महत, डिल्लीचौर, कार्तिकस्वामी, रारालिही, मालिकाठाटा घोडेमहादेव, महावैपाथरखोला, बड्की, शनीगाँऊ, धापा, पाण्डवगुफा गर्ज्याङकोट, देपालगाँऊ, कुडारी, लाम्ना, हाकु, ताम्ती, मालिकाबोता, बुम्रामाडिचौर, पटमारा लगायतका गा.वि.स.हरूमा पाईन्छ । अत्यधिक र अवैज्ञानिक संकलनले गर्दा यसको श्रोत उपलब्धता क्रमिकरूपमा घट्दै गएको पाईन्छ ।

उपयोगिता : भ्नाडापखाला, पेटदुख्ने, कुष्ठ रोग, प्रसुती रोगमा प्रयोग गरिन्छ । उत्तेजना घटाउने, डिप्रेसनको एलोपेथिक औषधि बनाउने, सुगन्धित तेल, अगरबत्ती बनाउन प्रयोग गरिन्छ ।

पाँचऔले

वैज्ञानिक नाम : *Dactylorhiza hatagirea*
(D. Don) so

वानस्पतिक परिवार : Orchidaceae

नेपाली नाम : पाँचऔले, हात्तीजरा

प्राकृतिक वासस्थान : यो प्राकृतिक अवस्थामा २८००–

४००० मिटर सम्मको उचाईमा हिमालययुक्त घाँसे मैदानमा

पाईन्छ । यो वासस्थान विनाशका कारण कम मात्रामा

पाईएको छ । जुम्ला जिल्लामा देपालगाँउ, हाँकु, ताम्ती, पटमारा, गुठिचौर, मालिकाठाँटा, घोडेमहादेव लगायतका गा वि स हरूमा पाईन्छ ।

फूल फुल्ने तथा फल लाग्ने समय : फूल फुल्ने आषाढ-श्रावण तथा फल भाद्र-आश्विनमा लाग्दछ ।

उपयोगिता : यसको प्रयोग तागत बढाउन, खोकी, नशा सम्बन्धी रोगमा, यौनशक्ति बढाउन गरिन्छ । जरा पिसेर काटेको वा पोलेको ठाउमा लेप बनाई लगाईन्छ ।

पाषणभेद

वैज्ञानिक नाम : *Bergenia ciliata* (Haw.) Sternb

अंग्रेजी नाम : Rockfoil

वानस्पतिक परिवार : Saxifragaceae

प्राकृतिक वासस्थान :

पाषणवेद पूर्व, मध्य, पश्चिम नेपाल, महाभारत पर्वत श्रृङ्खलाको १६००–३५०० मिटर सम्म उचाई

भएका काश्मिर देखि भुटानसम्म र अफगानिस्तान दक्षिण — पूर्वी तिब्बतका क्षेत्रहरूमा चट्टानी, सेपिलो ठाँउमा फैलिएको पाईन्छ ।

उपयोगिता : उपयोगी भाग जमिनमुनिको काण्ड हो । संस्कृत भाषामा पाषण भेदकको अर्थ पत्थरी निकाल्ने भन्ने लाग्छ । परम्परागत कालदेखि नै यो पत्थरीको औषधी बनाउन प्रयोग आईएको छ । यस वाहेक मुत्ररोग, योनी रोग, ज्यान दुखेमा, ज्वरो, पखाला, आँउ, पेटको जुका मार्न, पोलेको ठाँउमा, माँपेशी दह्ने पार्न, यौन शक्तिवर्धकको रूपमा प्रयोग गरीन्छ । वगैचा सजावटका लागि पनि प्रयोग गरीन्छ ।

प्रमुख रसायनिक तत्व : यसको जरामा बर्गेनिया सि ग्लाइकोसाईड (*Bergenia-c-glycoside*) भन्ने रसायन पान्छ । जैविक असर अध्ययनमा यसको जरामा एन्टीप्रोटोजोअल (*Anti-protozoal*), अर्बुदरोग निरोधक (*Anti cancer*) गुणहरू देखाएको छ ।

निनाइजडी

वैज्ञानिक नाम : *Iris decora* Wall

वानस्पतिक परिवार : Iridaceae

नेपाली नाम : निनाइजडी

अंग्रेजी नाम : Peppermint

फुल फुल्ने समय : वैशाख-जेठ

उपयोगी भाग : जरा

प्राकृतिक वासस्थान : यो प्राकृतिक अवस्थामा ३२००-३००० मी. सम्मको उचाईमा चिस्यान भएको ठाउँमा पाइन्छ ।

बजार : प्रति के.जी. रु.१.२५, तेल प्रति के.जी. रु.७०००-३५०० मी. सम्मको उचाईको घाँसे मैदानमा पाईन्छ ।

उपयोगिता : गिजा सुन्निएको बेलामा जराको धुलो गिजामा राख्नाले निको हुन्छ ।

वोभो

वैज्ञानिक नाम : *Acorus calamus* Linn.

नेपाली नाम : वोभो

अंग्रेजी नाम : The sweet flag

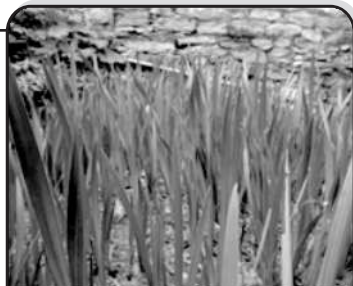
वानस्पतिक परिवार : Aracea

प्राकृतिक वासस्थान : वोभो, छिपछिपे पानी भएको खोलानाला, धाप, नदि किनार, दलदलयुक्त जमिन, सिमसार

क्षेत्रहरूमा १७०० मिटर देखि २३०० मिटरसम्म पूर्व, मध्य, र पश्चिम नेपालमा प्राकृतिक अवस्थामा पाईन्छ । साथै यो वनस्पति भारत, जापान, रसिया, उत्तर अमेरिका, एशिया र मध्य युरोपमा पाईन्छ ।

उपयोगिता : वोभोको उपयोगी भाग जमिन मुनिको काण्ड हो । यसको काण्ड वाथ, ज्वरो, खोकी, आँउ, भोक जगाउन, स्वर खुलाउन, स्मरण शक्ति बढाउन, तागतको औषधीको रूपमा प्रयोग गरीन्छ । सौन्दर्य प्रशाधनका वस्तुहरूमा सुगन्धको लागी वोभोको तेल प्रयोग गरीन्छ । जराको धुलोमा किटनाशक गुण हुन्छ र उडुस, पुतली, लामखुट्टे, जुम्रा हटाउन प्रयोग गरीन्छ । तेल, बियर, जीन लगायत पेयपदार्थहरूमा स्वाद बढाउन प्रयोग गरीन्छ । काण्डलाई पिसेर तेलमा मिसाई लुतो दागमा प्रयोग गरीन्छ ।

प्रमुख रसायनिक तत्व : वोभोको जरा र काण्डमा सुगन्धित तेल पाईन्छ । यसमा मुख्य रूपमा बिटा एसारोन (Asarone) नामक वानस्पतिक रसायन पाईन्छ ।

भ्याकुर

वैज्ञानिक नाम : *Dioscorea deltoides* Wall

वानस्पतिक परिवार : Dioscoreaceae

नेपाली नाम : भ्याकुर

स्थानीय नाम : खुनखुने

अंग्रेजी नाम : Deltoid Yam

फूल फुल्ने समय : जेठ-असार

प्राकृतिक वासस्थान : यो प्राकृतिक अवस्थामा ४५०-३१०० मी. सम्मको उचाईमा झाडी भएको ठाउँमा पाइन्छ ।

उपयोगी भाग : जमिन मुनिको गानो

प्रमुख रसायन : Diosgenin, Deltofolin, Deltonin

बजार : प्रति के.जी. रु. ४० पर्दछ ।

नीतिगत व्यवस्था : नेपालको आर्थिक विकासको लागि प्राथमिकता प्राप्त ३० जडिबुटीहरू मध्ये भ्याकुर एक हो । प्राकृतिक अवस्थाबाट संकलन गर्दा प्रति के.जी. रु. १० राजश्व बुझाउनु पर्दछ ।

उपयोगिता : यसमा भएको डायोस्जिनिन (Diosgenin) तत्व गर्भ निरोधक औषधि बनाउन प्रयोग गरिन्छ । साथै घाउ खटिरा र तागतको औषधि बनाउन पनि यसको प्रयोग गरिन्छ । यसको गानो कन्दमुलको रूपमा पकाएर वा पोलेर खाईन्छ, साथै कलिलो मुना तरकारी खाईन्छ ।

पदमचाल

वैज्ञानिक नाम : *Rheum australe* D. Don

वानस्पतिक परिवार : Polygonaceae

नेपाली नाम : अमलबेद, पदमचाल

अंग्रेजी नाम : Himalayan rubarb

फूल फुल्ने तथा फल लाग्ने समय : फूल आषाढ-श्रावणमा फुल्छ । फल भाद्र-आश्विन सम्म

लाग्छ । बीऊ पनि यसै बेला भर्छ ।

प्राकृतिक वासस्थान : यो प्राकृतिक अवस्थामा ३२००-४४०० मिटर सम्मको उचाईमा पूर्व, मध्य र पश्चिम नेपालमा पाईन्छ । जुम्ला जिल्लामा यो डिल्लीचौर, छुमचौर, पातारासी, गुठीचौर, लाम्ना, हाकु, ताम्ती, रारालिही, मालिकाठाटा, घोडेमहादेव, बड्की, बिराट, कनकासुन्दरी, बुम्रामाडिचौर, पटमारा गा.वि.स.मा पाईन्छ ।

उपयोगिता : यसको काण्ड तथा जरा कब्जीयतमा, तागत दिने, पखला लागेमा प्रयोग

गरिन्छ। सुनिएको, मर्केको, भाँचिएको ठाउँमा यसको जरा कुटेर लगाईन्छ। जरा कार्पेट उद्योगमा कार्पेट रंगाउन प्रयोग गरिन्छ।

लघुपत्र

वैज्ञानिक नाम : *Podophyllum hexandrum* Royle

वानस्पतिक परिवार : Berberidaceae

नेपाली नाम : लघुपत्र

अंग्रेजी नाम : Himalayan Mayapple

फूल फुल्ने तथा फल लाग्ने समय : फूल वैशाख - जेष्ठमा
तथा फल जेष्ठ देखि भाद्र सम्म फुल्छ।

प्राकृतिक वासस्थान : यो प्राकृतिक अवस्थामा २४००-४५०० मिटर सम्मको उचाईमा पूर्व, मध्य र पश्चिम नेपालमा पाईन्छ। जुम्ला जिल्लामा सबै जसो गा.वि.स.मा यो वनस्पति पाईन्छ।

उपयोगिता : यसको काण्ड कलेजोलाई सक्रिय गराउन र पेट सफा गराउन प्रयोग हुन्छ। यसमा पाईने पोडोफाइलोटक्सिन भन्ने रसायनले क्यान्सर रोग निवारण गर्दछ। स्थानीय रूपमा यसको फल स्त्रीरोग, मृगौला, छालाको रोग र फल स्थानीय रूपमा खाने गरिन्छ।

पुदिना

वैज्ञानिक नाम : *Mentha spicata* Linn.

वानस्पतिक परिवार : Labiateae

नेपाली नाम : पुदिना

स्थानीय नाम : पोतिनो

अंग्रेजी नाम : Menhta

फुल फुल्ने समय : वैशाख

प्राकृतिक वासस्थान : १८००-२६०० मी. सम्मको उचाईमा सिमसार, चिस्यान तथा बलौटे ठाउँमा पाईन्छ।

उपयोगी भाग : पात, डाँठ

प्रमुख रसायन : Menthhol

नीतिगत व्यवस्था : प्रति के.जी. रु ५ राजश्व बुझाउनु पर्दछ।

उपयोगिता : कलिलो मुन्टा चटनी खान, सुकेको पात जडिबुटी चियामा प्रयोग गरिन्छ। यसको पातबाट सुगन्धित तेल निकालिन्छ, जुन खाद्य वस्तुहरु (चकलेट, चुईङ्गम, पान, सुर्ती, चुरोट, मदिरा) हरुमा प्रयोग गरिन्छ साथै रुघा, खोकी, दुखाई कम गर्ने दन्तमञ्जन बनाउन पनि प्रयोग गरिन्छ।

जटामसी

वैज्ञानिक नाम : *Nardostachys grandiflora* DC.

वानस्पतिक परिवार : Valerianaceae

नेपाली नाम : जटामसी, भुल्ले

अंग्रेजी नाम : Spike Nard

प्राकृतिक बासस्थान : यो प्राकृतिक अवस्थामा ३०००–

४५०० मिटर सम्मको उचाईमा पूर्व, मध्य र पश्चिम नेपालमा पाईन्छ। जुम्ला जिल्लामा डिल्लीचौर, छुमचौर, पातारासी, गुठीचौर, गज्याङकोट, देपालगाउँ, कुडारी, लाम्ना, हाँकु, ताम्ती, विराट, बुझामाडिचौर, पटमारा लगाएतका गा.वि.स. हरूमा पाईन्छ। अत्यधिक र अवैज्ञानिक संकलनले गर्दा यसको श्रोत उपलब्धता क्रमिक रुपमा घट्दै गएको पाईन्छ। फूल फुल्ने तथा फल लाग्ने समय : फूल आषाढ देखि भाद्र सम्म फुल्छ। फल भाद्र-आश्विन सम्म लाग्छ।

उपयोगिता : यसको काण्ड तागत बढाउन, छाँरे रोग, हैजा, अजिर्ण, निद्रा लगाउन प्रयोग हुन्छ। पात टाउको दुखेमा लेक लागेमा, ज्वरोमा प्रयोग गरिन्छ। काण्डबाट सुगन्धित तेल निकालिन्छ जुन छालाको रोग निको पार्न तथा कपालमा रौं उमार्न प्रयोग गरिन्छ।

अतिस

वैज्ञानिक नाम : *Delphinium himalayai* Munz

वानस्पतिक परिवार : Ranunculaceae

नेपाली नाम : अतिस, अतिस जरा

प्राकृतिक बासस्थान : यो प्राकृतिक अवस्थामा ३२००–

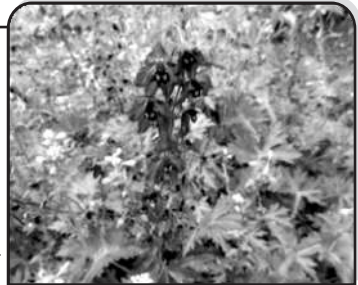
३७०० मिटर सम्मको उचाईमा पाईन्छ। जुम्ला जिल्लामा

डिल्लीचौर, छुमचौर, गुठीचौर, गज्याङकोट, लाम्ना, हाकु,

ताम्ती, मालिकाठाटा, पटमारा, देपालगाँउ लगाएतका गा.वि.स. हरूमा पाईन्छ। यसको श्रोत उपलब्धता क्रमिकरुपमा घट्दै गएको पाईन्छ।

फूल फुल्ने तथा फल लाग्ने समय : फूल श्रावण देखि आश्विनमा फुल्दछ र फल आश्विन-कार्तिकमा पाक्दछ।

उपयोगिता : यसको जरा यौन उत्तेजना बढाउन, दुखेको कम गर्न, अजिर्ण, घाऊ सुकाउन, ज्वरोमा, खोकी लाग्दा तथा सर्पले र बिच्छिले टोक्दा प्रयोग गरिन्छ।

ठूलो औषधी

वैज्ञानिक नाम : *Astilbe rivularis* Buch.
-Ham. Ex D.Don

वानस्पतिक परिवार : Saxifragaceae

नेपाली नाम : ठूलो औषधी

स्थानीय नाम : बुढो औषधी

अंग्रेजी नाम : Astilbe

फुल फुल्ने समय : असार-भदौ

प्राकृतिक वासस्थान : यो प्राकृतिक अवस्थामा २०००-३५०० मी. सम्मको उचाईमा, सेपिलो खोच परेको ठाउँमा पाइन्छ ।

उपयोगी भाग : जमिन मुनिको गानो

उपयोगीता : यसलाई तागत दिने, भोक जगाउने, गर्भवती महिलालाई सुत्केरी हुनु भन्दा अघी र भएपछि, पाठेघर बिग्रीएमा, सुत्केरी हुँदा धेरै रगत बगेमा, महिनावारी सम्बन्धी रोगमा, पखाला लाग्दा, आउँ पर्दा खाने गरिन्छ ।

अभिजाले

वैज्ञानिक नाम : *Ranunculus laetus* C.H. Wright

वानस्पतिक परिवार : Ranunculaceae

स्थानीय नाम : अभिजाले

फुल फुल्ने समय : जेठ-असार

प्राकृतिक वासस्थान : यो प्राकृतिक अवस्थामा २०००-२५०० मी. सम्मको उचाईमा अली चिस्यान भएको ठाउँमा पाइन्छ ।

उपयोगी भाग : जमिन मुनिको कन्द

उपयोगीता : गिजा सुन्निएको बेलामा, जरा कुटेर तेलमा भुटेर भोल बनाएर खानाले निको हुन्छ ।

पाइरेथ्रम

वैज्ञानिक नाम : *Crysanthemum cinerariaefolium* Vis.

वानस्पतिक परिवार : Compositae

नेपाली नाम : पाइरेथ्रमब

अंग्रेजी नाम : Pyrethrum

फुल फुल्ने समय : जेठ

प्राकृतिक वासस्थान : यो नेपालको स्वदेशी प्रजाती होइन ।

उपयोगी भाग : फुल

प्रमुख रसायन : Pyrethrin-I, II, Cinerin-I, II, Jasmolin-I, II

बजार : यसबाट बनाइने किटनाशक औषधीले मानिसलाई त्यति हानी नगर्ने भएकोले यसको माग तथा बजार राम्रो छ ।

उपयोगिता : यो एउटा सुरक्षित किटनाशक औषधी हो । यसको फुल साइला, कमिला, उडुस, उपियाँ आदि किराहरु मार्ने औषधी र लामखुट्टे मार्ने धुप बनाउन प्रयोग गरिन्छ ।

विरालगानो

वैज्ञानिक नाम : *Stephania gracilenta* Miers

वानस्पतिक परिवार : Menispermaceae

नेपाली नाम : विरालगानो

फुल फुल्ने समय : असार-साउन

प्राकृतिक वासस्थान : २१००-२६०० मी. सम्म उचाईमा बारीको डिलतिर ।

उपयोगी भाग : कलिलो मुन्टा र जमिनमुनीको कन्द ।

उपयोगिता : कलिलो मुन्टाहरु जीउ पोलेको बेलामा तरकारीको रुपमा खाने र जमिनमुनीको कन्द हात खुट्टा मर्किएकोमा कुटेर लगाउनाले निको हुन्छ । गाई वस्तुको साल फाल्न र दिशा पातलो भएमा यसको प्रयोग गरिन्छ ।

विष

वैज्ञानिक नाम : *Aconitum spicatum* (Bruhl) Stapf.

वानस्पतिक परिवार : Ranunculaceae

नेपाली नाम : विष

स्थानीय नाम : बिख

अंग्रेजी नाम : Monks hood (Aconite)

फुल फुल्ने समय : श्रावण-भाद्र

प्राकृतिक वासस्थान : यो प्रजाति प्राकृतिक अवस्थामा २४०० मी. देखि ३६०० मी. सम्मको उचाईमा बाक्लो जंगलको बीचतिर पाईन्छ ।

उपयोगी भाग : गानो वा कन्द

प्रमुख रसायन : Bilchaconitine

बजार : यसको प्रति के.जी. बजार मुल्य रु.४०० सम्म पर्दछ ।

नीतिगत व्यवस्था : नेपालको आर्थिक विकासका लागि प्राथमिकता प्राप्त ३० जडिबुटीहरु मध्ये यो एक हो । प्राकृतिक अवस्थाबाट संकलन गर्दा प्रति के.जी. रु.७ राजश्व बुझाउनु पर्दछ ।

उपयोगिता : यो बिषालु हुने भएकोले यसलाई होशियारीपूर्वक निरबिषीकरण गरेर मात्र प्रयोग गर्नु पर्दछ । यसको प्रयोग कफ, दम, घाँटी दुखेको, ज्वरो, आउँ, पखाला, आन्द्राको रोग, मुटुको रोग, मुटुको टनिकको रुपमा, काटेको घाउमा, सुन्निएको तथा दुखेको ठाउँमा प्रयोग गरिन्छ । यो किरा, मुसा तथा जंगली जनावरहरु मार्नको लागि पनि प्रयोग गरिन्छ ।

विषमा

वैज्ञानिक नाम : *Aconitum bisma*
(Buch.-Ham.) Rapaices

वानस्पतिक परिवार : बिषमा

स्थानीय नाम : बिखमा

फुल फुल्ने समय : असार-साउन

प्राकृतिक वासस्थान : यो प्राकृतिक रुपमा ३५०० देखि ३९०० मी. सम्मको उचाईको खोच परेको पश्चिम फर्केको पाखोमा पाईन्छ ।

उपयोगी भाग : जरा

बजार : सुकेको जराको प्रति के.जी. रु.१०००-१२०० सम्म पर्दछ ।

नीतिगत व्यवस्था : प्रति के.जी. रु.१० राजश्व बुझाउनु पर्दछ ।

उपयोगिता : जराले निन्द्रा जगाउँछ, वान्ता रोक्ने काम गर्छ, बिषको बिष काट्छ, रगत जमेको मान्छेलाई निको पार्छ तर यो धेरै मात्रामा प्रयोग गर्दा घातक हुन सक्छ ।

चिराईतो

वैज्ञानिक नाम : *Swertia chirayita* (Roxb.ex.fleming)
Karstrn

वानस्पतिक परिवार : Gentianaceae

नेपाली नाम : चिराईतो, तीते

अंग्रेजी नाम : Chireta

फूल फुल्ने तथा फल लाग्ने समय : फूल श्रावण देखि आश्विन सम्म फुल्छ । फल आश्विन-कार्तिक तिर पाक्दछ ।

प्राकृतिक वासस्थान : यो प्राकृतिक अवस्थामा १५००-३००० मिटर सम्मको उचाईमा पूर्व, मध्य र पश्चिम नेपालमा पाईन्छ । यो डिल्लीचौर, चन्दननाथ, देपालगाँउ, ताम्ती, मालिकाठाटा, घोडे महादेव, बड्की, धापा, कनकासुन्दरी, पटमारा गा.वि.स.मा पाईन्छ ।

उपयोगिता : यसको सम्पूर्ण बिरुवा उपयोग हुन्छ । स्वाद अत्यन्त तीतो हुन्छ । पेटका कीरा मार्न, कमलपित्त, बिषम ज्वरोमा, आँखा दुखेमा, घाउ खटिरामा, स्वाद र रुची बढाउन यसको प्रयोग गरिन्छ ।

बायोजडी

वैज्ञानिक नाम : *Tanacetum dolichophyllum* Kitam.

वानस्पतिक परिवार : Compositae

नेपाली नाम : बायोजडी

फुल फुल्ने समय : असार-साउन

प्राकृतिक वासस्थान : यो प्राकृतिक अवस्थामा ३००० देखि ३५०० मी. सम्मको उचाईमा घाँसे मैदानमा पाइन्छ ।

उपयोगी भाग : जरा

उपयोगिता : वायु शमन गर्ने, पेटमा पानी गोला जमेकोमा तथा जरा चियापत्तीको रूपमा प्रयोग गर्ने गरेको पाइएको छ ।

कुरीलो

वैज्ञानिक नाम : *Asparagus racemosus* Wild.

वानस्पतिक परिवार : Liliaceae

नेपाली नाम : कुरीलो

अंग्रेजी नाम : Wild Asparagus

फुल फुल्ने समय : जेठ-असार

प्राकृतिक वासस्थान : यसको विभिन्न किसिमका प्रजातिहरू १५०-२५०० मी. को उचाईमा अति चिस्यान भएको ठाउँमा पाइन्छ ।

उपयोगी भाग : जमिन मुनीको कन्द र कलिलो मुना

प्रमुख रसायन : Asparagoside I, Asparasaponin II, Sarasapogenin, Quercetin-3-glucoronide

बजार : यसको जराको मूल्य प्रति के.जी. रु.१५०-२०० सम्म पर्दछ ।

तीतिगत व्यवस्था : यो नेपालको आर्थिक विकासका लागि प्राथमिकता प्राप्त ३० जडिबुटीहरू मध्येको एक हो । प्राकृतिक अवस्थाबाट संकलन गर्दा कुरिलो जराको प्रति के.जी. रु.२ राजश्व बुझाउनुपर्दछ ।

उपयोगिता : यसको जरा कफ, रगतको दोषलाई शान्त पार्ने, आमाशय, हृदयरोग, खोकी, अमलपित्त, तागत बढाउन तथा गाईवस्तुको दुध बढाउन प्रयोग गरिन्छ । यसको कलिलो मुनाहरू तरकारीको रूपमा, सुत्केरी आइमाईको लायगि तागत बढाउन तथा आजकल यसलाई यौन शक्तिवर्धक औषधीहरू बनाउन पनि प्रयोग गर्न थालिएको छ ।

जिम्बु

वैज्ञानिक नाम : *Allium hypsistum* Stearn

वानस्पतिक परिवार : Amaryllidaceae

नेपाली नाम : जिम्बु

स्थानीय नाम : जिम्मु

अंग्रेजी नाम : Nepal leaf aromatic garlic

फुल फुल्ने समय : असार-साउन

प्राकृतिक वासस्थान : यो प्राकृतिक अवस्थामा २०००-४५०० मी. सम्मको उचाईमा पाईन्छ ।

उपयोगी भाग : पात

उपयोगीता : उमालेको पातको भोल रुघा खोकीमा प्रयोग गरिन्छ साथै सुकेको पात दाल भान्ने तथा मसलाको रुपमा प्रयोग गरिन्छ ।

म्याकुरो

वैज्ञानिक नाम : *Bistorta milletii* H. Lev.

वानस्पतिक परिवार : Polygonaceae

नेपाली नाम : म्याकुरो

फुल फुल्ने समय : असार-साउन

प्राकृतिक वासस्थान : अलि सिम भएको क्षेत्रमा पाइने

उपयोगी भाग : फुल र जरा

उपयोगीता : जराले शितल गर्दछ साथै फुल रंग बनाउन प्रयोग गरिन्छ ।

वन पिडालु

वैज्ञानिक नाम : *Lilium nepalense* D. Don

वानस्पतिक परिवार : Liliaceae

नेपाली नाम : वन पिडालु

स्थानीय नाम : पुणरा

फुल फुल्ने समय : असार-साउन

प्राकृतिक वासस्थान : अलि बलौटे माटो भएको ठाउँ,

कुलाको छेउछाउ

उपयोगी भाग : जमिन मुनीको कन्द र फूल

उपयोगीता : जमिन मुनीको गानो कन्दमुलको रुपमा प्रयोग गरिन्छ साथै फुल आकर्षक हुने भएकोले सजावटमा प्रयोग गरिन्छ ।

कटुकी

वैज्ञानिक नाम : *Neopicrohiza scrophulariflora*
Pennel

वानस्पतिक परिवार : Scrophulariaceae

नेपाली नाम : कटुकी, कटुको

अंग्रेजी नाम : Picrorhiza

फूल फुल्ने तथा फल लाग्ने समय : फूल वैशाख-जेष्ठमा

फुल्छ । फल आषाढ देखि आश्विन सम्म लाग्छ ।

प्राकृतिक वासस्थान : यो प्राकृतिक अवस्थामा ३००० देखि ४८०० मिटर सम्मको उचाईमा नेपालमा पाईन्छ । जुम्ला जिल्लामा डिल्लीचौर, छुमचौर, गुठीचौर, कार्तिकस्वामी, गर्ज्याङकोट, बुम्लामाडिचौर, पटमारा, लाम्ना, हाँकु, कुँडारी, घोडेमहादेव, बड्की, ताम्ती, देपालगाँउ लगायतका गा.वि.स. हरूमा पाईन्छ । यसको श्रोत उपलब्धता क्रमिकरूपमा घट्दै गएको पाईन्छ ।

उपयोगिता : यसको प्रयोग ज्वरोमा, रुघाखोकी, अजिर्ण, ढाड दुखेकोमा, मधुमेह, स्वर सुकेमा प्रयोग गरिन्छ । साथै आँखा दुखेमा, सर्पले डसेमा, बिच्छिले चिल्दा र उच्च रक्तचापमा प्रयोग गरिन्छ ।

सतुवा

वैज्ञानिक नाम: *Trillidium govanianum*
(D. Don) Kunth

वानस्पतिक परिवार: Liliaceae

नेपाली नाम: सतुवा

फूल फुल्ने तथा फल लाग्ने समय: यसको वैशाख जेठमा

फूल फुल्छ र आसार श्रावणमा फल लाग्छ ।

प्राकृतिक वासस्थान: प्राकृतिक अवस्थामा १८०० देखि ३००० मिटरको उचाइ मा पूर्व, मध्य र पश्चिम नेपालमा पाइन्छ। जुम्ला जिल्लाको अधिकांश गा. वि. स हरूमा पाइन्छ। यो प्रजाति चिसो, ओसिलो र मलिलो माटोमा पाइन्छ। तर अत्याधिक संकलनले यो प्रजाति लाप हुन आटि सकेको अवस्था छ ।

उपयोगिता : किराहरु मार्न विषको विषलाइ कम गर्न, कन्दको लेप काटेको ठाउमा लाउन, शक्तिवर्दक औषधि, आउ पर्दा, पखाला लाग्दा पनि प्रयोग गरिन्छ ।

अकरकांडा

बैज्ञानिक नाम : *Anacyclus pyrethrum*

वानस्पतिक परिवार : *Compositae*

नेपाली नाम : अकरकांडा

अंग्रेजी नाम : *Pellilery*

फूल फुल्ने तथा फल लाग्ने समय : प्रत्येक हाँगामा एउटा

सेतो र भित्रिभाग पहेँलो र कही कही प्याजी रंगको हुन्छ । फूल वैशाख जेष्ठमा तथा बीऊ जेष्ठ असार सम्म पाईन्छ ।

प्राकृतिक वासस्थान तथा श्रोत व्यवस्थापन : नेपालमा यो प्राकृतिक अवस्थामा पाइएको छन । जुम्ला र हुम्ला जिल्लाको २५७० देखि ३१०० मिटर सम्मको उचाईमा यसको खति परिक्षणको रुपमा भईरहेको छ ।

उपयोगिता : यो शक्तिवर्द्धक औषधि बनाउन, ओठको प्यारालाईसिसमा, दात दुखेमा, च्यवनप्रास बनाउन प्रयोग गरिन्छ ।

केशर

बैज्ञानिक नाम : क्रोकस साटिभस (*Crocus sativus*)

नेपाली नाम : केशर

अंग्रेजी नाम : Saffron, ज्याफोन (हिन्दी)

वानस्पतिक परिवार : *Iridaceae*

प्राकृतिक वासस्थान :

➤ नेपालमा केशर प्राकृतिक अवस्थामा पाईदैन तर यसको खेती गरी आयआर्जन बढाउन सकिने संभावना छ ।

➤ ग्रीस (पश्चिम युरोप) र इरान (पश्चिम एशिया) लाई केशरको उद्गम स्थल मानिन्छ । स्पेन र ईजरायलमा केशर प्राकृतिक अवस्थामा पाईन्छ ।

➤ केशरको खेती गर्ने देश टर्की, चिन जापान, फ्रान्स, भारत अग्रस्थानमा छन् ।

उपयोगिता : उपयोगी भाग फूलको स्त्रिभाग हो । यसको उपयोग : अपच, झाडावान्ता, कलेजो, मुटु सम्बन्धि रोग, दम खोकी, नसा वलियो पार्ने, नपुंशकता हटाउन, शक्ति वर्धक औषधिको रुपमा गरीन्छ । आँखा, कान लगायतको ट्युमरमा परम्परागत रुपमा प्रयोग गरीदै आईएककको छ । उच्चस्तरको मिठाईका परिकारमा, पेयपदार्थमा वास्नाको लागी, सर्वतलाई स्वादिलो बनाउन, मसलाको रुपमा धेरै पहिला देखी प्रयोग गरिदै आईएको छ ।

प्रमुख रसायनिक तत्वहरु : पोलिक्लोराइड polychloride, पिक्रोक्रोसिन picrocrosine, लाइकोजीन lycosine, स्याफारीन (saffarine) पाईन्छन् । यसमा पाईने शुद्ध एक भाग कोसिनले डेढ लाख भाग पानीलाई पहेलो पारी दिन्छ ।

गनाईनो

वैज्ञानिक नाम : *Pleurospermum dentatum*
(DC) C.B. Clarke

वानस्पतिक परिवार : Umbelliferae

नेपाली नाम : गनाईनो

फुल फुल्ने समय : साउन-भदौ

प्राकृतिक वासस्थान : यो प्राकृतिक अवस्थामा ३२००
मीटर देखि ४५०० मीटर सम्मको उचाईमा पाईन्छ ।

उपयोगी भाग : जरा

उपयोगीता : यसको जरा पेट अजिनो भएको बेलामा पत्थरीमा, तरकारीमा मसलाको रुपमा साथै हर्बल चियामा पनि प्रयोग गरिन्छ ।

महारंगी

वैज्ञानिक नाम : *Arnebia benthamii* (Wall. ex
G.Don) I.M. Johnston

वानस्पतिक परिवार : Boraginaceae

नेपाली नाम : महारंगी

फुल फुल्ने समय : जेठ-असार

प्राकृतिक वासस्थान : यो प्राकृतिक अवस्थामा २८००
देखि ३८०० मीटर सम्मको उचाईमा घाँसे मैदान भएको ठाउँमा पाईन्छ ।

उपयोगी भाग : जरा

उपयोगीता : यसको जरा तोरीको तेलमा एक हप्ता सम्म डुबाएर तेल लगाउँदा कपाल लामो,
कालो गराउँदछ । साथै यसको जराबाट रंग निकाल्ने पनि गरिन्छ ।

जंगली सयपत्री

वैज्ञानिक नाम : *Tagetes minuta* Linn.

वानस्पतिक परिवार : Compositae

नेपाली नाम : जंगली सयपत्री

फुल फुल्ने समय : असोज-कार्तिक

प्राकृतिक वासस्थान : यो प्राकृतिक अवस्थामा उत्तर

पश्चिम हिमालयको १२५० मीटर देखि २५०० मीटर सम्म उचाई भएका स्थानहरूमा बाटोको छेउछाउ, बस्तीको छेउछाउमा फैलिएको पाईन्छ ।

उपयोगी भाग : विरुवाको सम्पूर्ण भाग

प्रमुख रसायन : Limonene, Ocimene & Tagetone

बजार : यसको तेल अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा प्रति के.जी. रु. ४५०० पर्दछ ।

नीतिगत व्यवस्था : यो नेपालको आर्थिक विकासका लागि प्रथमिकता प्राप्त ३० जडिबुटीहरू मध्येको पर्दछ ।

उपयोगिता : यसबाट सुगन्धित तेल उत्पादन गरिन्छ जुन उच्च कोटीको अत्त/ (Perfumes) तथा विभिन्न सुगन्धित वस्तुहरू बनाउन प्रयोग गरिन्छ । तेलको प्रयोग फिङ्गा, फट्याङ्ग्रा भगाउने, किराको लार्भा मार्ने काममा प्रयोग गरिन्छ । बाथ, रुघा, खोकी, ब्रैंडकाईटिसमा यसको पातलाई पानीमा पकाएर त्यसको बाफ लिने गरिन्छ । यसको पात मृगौलाको समस्या, जीउ दुखेमा, पोलेको ठाउँमा, कान दुखेमा प्रयोग गरिन्छ । यसको फुल आँखाको रोग र अल्सरमा उपयोगी हुन्छ । साथै जरा जुका भगाउन प्रयोग गरिन्छ ।

डालेचुक

वैज्ञानिक नाम : *Hippophae salicifolia* D. Don

वानस्पतिक परिवार : Elaeagnaceae

नेपाली नाम : डालेचुक

स्थानीय नाम : तारेचुक

अंग्रेजी नाम : Seabuckthron

फुल फुल्ने समय : वैशाख-जेठ

प्राकृतिक वासस्थान : यो प्राकृतिक अवस्थामा २००० मीटर देखि ३५०० मीटर सम्मको उचाईमा नदी या खोलाको बगर, खोल्सा खोल्सी, गल्छी र पहिरो गएको क्षेत्रमा पाइन्छ ।

उपयोगी भाग : फल

प्रमुख रसायन : विभिन्न भिटामिनहरू Vitamine A, B, C, E र K पाईन्छ । भिटामिन सी अत्यधिक मात्रामा (अमलाको भन्दा भण्डै बाह्र गुणा बढि) पाईन्छ ।

बजार : नेपालको मनाङ्ग, मुस्ताङ्ग जिल्लामा यसको जुस र स्क्वासले राम्रै बजार पाएको छ । तर अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा यसको तेलको माग बढि रहेको छ ।

उपयोगिता : यसको फल चिनी रोगलाई घटाउन, रगत सफा गर्न, महिलाको महिनावारी नियमित गर्न, रुघाखोकीको उपचार, कलेजोको रोगमा, घाउ, पोलेको ठाउँमा, फोक्सोको रोगमा, आउँ, पेटको किरा मार्न प्रयोग गरिन्छ । यसको फलबाट जाम, स्क्वास, जेली, जुस, हल्का पेय पदार्थहरू वाईन, वियर, रक्सी साथै स्याम्पु, क्रिम, मिठाई, चक्लेट जस्ता खाद्य पदार्थहरू समेत गरी भण्डै २०० प्रकारका सामाग्रीहरू उत्पादन गर्ने गरिएको पाईन्छ । यसको बोकाले कुनैकुनै किसिमको क्यान्सरलाई निको पार्न सक्ने जनाईएको छ ।

धिताचौर वनस्पति उद्यान मित्रका संरचना तथा सो क्षेत्रको नक्सा

S.No	Types	Area_ha
1	Boundary	4.5116
2	Golghar	0.00179
3	Staircase	0.01034
4	Staircase	0.00715
5	Demo Plot	0.0127
6	Demo Plot	0.06662
7	Demo Plot	0.07065
8	Germplasm Area	0.0922
9	Underground Water Storage Tank	0.0011
10	Germplasm Area	0.01383
11	Ornamental Garden	0.01769
12	Rose Garden	0.02963
13	Guard House	0.00749
14	Fern Garden	0.00798
15	Poly Hose	0.00259
16	Cutting Plantation Plot	0.02375
17	Plastic Pond	0.0018
18	Composting Area	0.00126
19	Jungle Area	3.43148
20	Wooden Chair	0.00027
21	Demo Plot	0.00652
22	Sugandhwal Plot	0.01471
23	Apple Garden	0.14571
24	Garden Track	0.03459
25	Broken Guard House	0.00256
26	Garden Track	0.03786
27	CITES Garden	0.00045
28	Grass Area	0.00627
29	Grass Area	0.0536
30	Grass Area	0.43175
31	Grass Area	0.01424
	Total	4.5486